Peter Forss

Belavezjaavtalet 1991 – Ryssland erkände Ukrainas självständighet och gränser

Artikeln publicerades ursprungligen i *Ukrainabulletinen*, 15/9 2026.

Putins Ryssland har brutit mot flera avtal som gällt relationerna med Ukraina, de flesta slöts redan under 1990-talet. Mest känd är Budapestuppgörelsen 1994 (då Ukraina avstod från sina kärnvapen), som förutom Ryssland och Ukraina även undertecknades av USA och Storbritannien, samt Belarus och Kazakstan. Ett annat är det bilaterala 1997 års vänskapsfördrag mellan Ryssland och Ukraina. Mindre känt är Belavezjaavtalet som slöts redan 1991 och presenteras närmare nedan. Alla dessa tre avtal innebar att de inblandade staterna förband sig att respektera varandras territoriella integritet, existerande gränsernas okränkbarhet m m.

Lästipsen (allra sist) är införda av Martin F.

Den 8 december 1991 undertecknade Ryssland, Ukraina och Belarus det s k Belavezjaavtalet. Mötet hölls vid statsresidenset Viskuli i Belavezjaskogen i Belarus, nära gränsen till Polen.

Avtalet undertecknades av:

- Boris Jeltsin och Gennadij Burbulis för Ryssland
- Leonid Kravtjuk och Vitold Fokin för Ukraina
- Stanislau Sjusjkevitj och Vjatjeslav Kebitj för Belarus

Bakgrunden var att Sovjetunionen redan höll på att falla sönder. Ukraina hade den 24 augusti 1991 förklarat sig självständigt. I folkomröstningen den 1 december röstade drygt 90 procent av deltagarna för självständighet – med majoritet i samtliga ukrainska regioner, även på Krim.

Vad innebar avtalet?

I inledningen konstaterade de tre staterna att Sovjetunionen hade upphört att existera som internationellt rättssubjekt och geopolitisk realitet. I dess ställe bildades Oberoende staters samvälde, OSS.

Avtalet byggde på respekt för statlig suveränitet, folkens självbestämmande, jämlikhet, icke-inblandning och avstående från våld och ekonomiska påtryckningar.

De viktigaste bestämmelserna var:

* Artikel 1: Ryssland, Ukraina och Belarus bildade OSS.

* Artikel 2–3: Medborgarnas rättigheter och de nationella minoriteternas kulturella, språkliga och religiösa identitet skulle skyddas.

* Artikel 4: Länderna skulle samarbeta på jämlik grund inom bland annat ekonomi, politik, kultur, utbildning och miljö.

* Artikel 5: Parterna erkände och respekterade varandras territoriella integritet och de existerande gränsernas okränkbarhet.

* Artikel 6: Parterna skulle tills vidare samordna den strategiska militära säkerheten och kontrollen över kärnvapnen.

* Artikel 7: Samarbete skulle ske bland annat inom utrikespolitik, ekonomi, kommunikationer, migration och kampen mot organiserad brottslighet.

* Artikel 10: Varje part kunde lämna avtalet efter skriftligt besked ett år i förväg.

* Artikel 13: Även andra stater som delade avtalets principer kunde ansluta sig.

Originaltexten finns i Ukrainas parlaments officiella avtalsregister￼.

Viktiga datum

* 8 december 1991: Avtalet undertecknades.

* 10 december: Ukraina och Belarus ratificerade det.

* 12 december: Det ryska parlamentet ratificerade avtalet och sade upp 1922 års unionsfördrag.

* 21 december: Åtta ytterligare sovjetrepubliker anslöt sig genom Alma-Ata-protokollet.

* 25 december: Michail Gorbatjov avgick som Sovjetunionens president.

* 26 december: Sovjetunionens återstående högsta statsorgan förklarade unionen upplöst.

Belavezjaavtalet var alltså ett avgörande steg i upplösningen, men processen fullbordades genom Alma-Ataöverenskommelsen, Gorbatjovs avgång och beslutet den 26 december.

Vad sade avtalet om Ukrainas gränser?

Artikel 5 är central:

Parterna erkänner och respekterar varandras territoriella integritet och de existerande gränsernas okränkbarhet.

När Ryssland undertecknade detta var Ukraina redan en självständig stat. Krim och Sevastopol låg inom Ukrainas gränser. Ryssland erkände därmed ännu en gång att hela detta område tillhörde Ukraina.

Det fanns inget i Belavezjaavtalet som gav Ryssland rätt att bestämma Ukrainas utrikespolitik eller krävde att Ukraina skulle förbli neutralt. Ukraina framhöll dessutom vid ratificeringen att OSS inte fick utvecklas till en ny överstatlig union och att den rysk-ukrainska gränsen var en okränkbar statsgräns.

Rysslands brott mot avtalet

Krim och Donbass 2014

När ryska förband tog kontroll över Krim och Ryssland därefter annekterade halvön bröt landet direkt mot artikel 5. Rysslands militära inblandning i Donbass stred också mot avtalets principer om territoriell integritet, icke-inblandning och avstående från våld.

FN:s generalförsamling bekräftade den 27 mars 2014 Ukrainas territoriella integritet och slog fast att folkomröstningen på Krim inte kunde förändra halvöns status. FN-resolution 68/262

Den fullskaliga invasionen 2022

Den 24 februari 2022 inledde Ryssland en fullskalig invasion i syfte att med militärt våld underkuva Ukraina och förändra dess gränser. Det var ett fullständigt åsidosättande av både artikel 5 och de grundprinciper som Ryssland hade accepterat i avtalets inledning.

FN:s generalförsamling betecknade angreppet som aggression och krävde att Ryssland omedelbart skulle dra tillbaka sina styrkor. FN-resolution ES-11/1

Belavezjaavtalet är därför historiskt viktigt: Boris Jeltsins Ryssland accepterade uttryckligen att Ukraina var en självständig och jämlik stat med okränkbara gränser. Putins senare påstående att Ukraina egentligen inte är en legitim stat står i direkt motsättning till det avtal genom vilket Ryssland självt lämnade Sovjetunionen.

Lästips

Eng. Wikipedia:
Belovezha Accords (1991)
Budapest Memorandum (1994)
Russian–Ukrainian Friendship Treaty (1997)

Peter Johnsson: Majdanupproret 2013-14 (juni 2023)

Martin Fahlgren: Annekteringen av Krim och upproret i östra Ukraina 2014

Vladimir Putin: Om den historiska enheten mellan ryssar och ukrainare